

1917 с. олунньутааҕы өрбүлүүсүэй кэнниттэн кулун тутар 26 күнүгэр норуот дьокуутааттарын мунньаҕар М. Аммосов Саха сиригэр автономия олохтонохтооҕа туһунан бастаан тыл көтөхтүтэ. Кэнники өр буолан баран партийнай мунньахха ити боппуруоһу эмиэ бастакынан туруоран мөккүөр, кэпсэтии тахсыбыта. Иркутскайга Саха сиригэр ыччатын ордотугар автономия тула өйдөтүүлээх мунньахтары ыыппыта.

II. Ойуунускай (Соч. Т.7, с. 18)

... 1920 с. Сибиир ревкомун бэрэстэбиитэлэ буолан кэлэн автономия атаҕар турарыгар биир баартыйалаах табаарыстара сөбүлэбэтхэтин үрдүнэн бэркэ кыһаммыта. Т. Омуоһап соҕуруу дойдуга автономияны кэпсэтэ барбыта.

1919 с. 5 армия 30-с дивизиятыгар политругунан сылдьан, Колчак армията эстибитин кэннэ, РКП(б) КК уураабынан Сиббюроҕа партийнай үлэҕэ хаалбыта.

1920 с. саҕаланьыта КК Сиббюротун уураабынан М. Аммосов Саха сиригэр сэбиэскэй былааһы уонна партийнай уорганы тэрийиигэ боломуочунайын ытталлар. Дойдугуар кэлэн иһэн Иркутскайга тохтоон, Сибиир устун көскө сылдьар табаарыстарын Саха сиригэр үлэлэтээри мунньар уонна автономия туһунан кэпсиир. Ойуунускай, Барахов, Ст. Васильев у.д.а. барсаары кэлбиттэр.

Ол олордоруна Сиббюроттан «Саха сирэ автономнай буолбатын, Иркутскай губернияҕа оройуон эрэ буолан сыһыарылларын» туһунан икки телеграмма кэлэн дьон санаатын түһэрэр. Саха сиригэр сэбиэскэй былааһы олохтоон баран, автономияны ситиһэргэ бүк санаалаах иһэр М. Аммосов Сиббюроҕа хаста да утаран телеграммалыыр да, эппиэт суох. Аны Иркутскайдары кытта кэпсэппит, онуоха дьон эмиэ Саха сиригэр ылабыт дьон быһаараллар.

Бу ыксаллаах кэмгэ Сиббюро боломуочунайа буоларын быһыытын икки өттүттэн тэн бырааптаах правительственной межведомственной мунньаҕы тэрийэр. Манна улахан киирсии буолар. М. Аммосов иккитэ төхтүрүйэн туран тыл этэр: Саха сиригэр автономия буолара бары өттүнэн тобоостообун, Иркутскайга холбоннобуна үгүс уустуктар үөскүөхтэрин дакаастыыр уонна волокитаны, бюрократияны утаран у.д.а. элбэҕи бэйэтэ суруйбут резолюциятын куоластата туруорар. Иркутскай губерния министирдэрэ барытын өйдүүлэр эрэри, бары кэриэтэ чуолкайдьк эппэккэ «вокруг да около» буолаллар.

Бүтэйигэр мунньах маньык быһаарыны ылынар. «При одном воздержавшемся межведомственное совещание принципиально высказывается за сохранение в Якутской области своей областной (губернской) самостоятельности». Бу М. Аммосов бастакы улахан кыайытыттан Саха сиригэр баран иһэр ыччат ол түүн төһө үөрбүтэ буолуой?!

Бэс ыйын 7 к. хас да борохуотунан дойдударын туһугар үлэли ахтан аҕан Саха сиригэр 300 бастын дьон Дьокуускайга кэллэр. М. Аммосов боломуочунай

буолан сэбиэскэй былааһы олохтообутунан барар. Улуустарга, нэһиликтэргэ ревкомнары тэрийэр, салайар дуоһунастарга эрэнэр, билэр дьонун аналлыыр, правительство састаабын бигэргэтэр.

Ойуунускайы губревкомуправлениетын сэбиэдиссэйинэн, Бараховы райбюроҕа бэйэтин солбуйааччытынан, Совнарком бэрэссэдээтэлинин Аржакову (Губбюроҕа үлэлэтэн баран ЦК үөрэххэ ыттар). Степан Васильев уонна Губбюро, Губревком чилиэтинэн талларар. Ити курдук барыларыгар сөптөөх үрдүкү дуоһунастары булан

ганнар докумуоннара ирдэниллэрэ наадатын, илии баттаныахтааҕын биллэрэр (автономия балаһыаньата, Конституция, манифест, гралица у.д.а.).

Аммосов Дьокуускайга төннөн кэлээт Ойуунускай, Аржаков бэрэссэдээтэллээх автономия комиссияларын тэрийэр уонна комиссиялар үлэлэрин хонтуруолга ылар.

Саха сиригэр үрдүнэн уезтарынан, улуустарынан, нэһиликтэринэн автономияны ылыы туһунан мунньахтар ытыгыллан боротокуолланаллар. Архыыпка баар докумуоннары көрдөххө, Ойуунускай Барахаптыын ордук кыһаллан үөһэ этиллибит

сэнээһин, атаҕастааһын бэлиэтэ көстөр.

(Ф. 2, оп. 1, д. 394).

1922 с. тохсунньу 5 күнүгэр Ойуунускай ону билэн ВЦИК-ка уонна Наркомнацка Сиббюро сыһа уураах ылыммытын, Саха сирэ автономнай республика буолуохтааҕын туһунан телеграмма ыттар.

Нөҕүө күнүгэр, тохсунньу 6 күнүгэр, Сиббюролар Аммосов Москваҕа баран иһэрин билэннэр кинини уруттаан Наркомнац «Сиббюро уурааҕар олобуран Саха сирэ уобалаһынан хааларын» туһунан уурааҕын таһаартараллар.

Бүтэхпит ити дуо?

МАКСИМ АВТОНОМИЯНЫ ХАЙДАХ СИТИСПИТЭЙ?

аныыр.

Кыһын иккис партийнай мунньахха улахан мөккүөр, хайдыһы тахсыбытын үрдүнэн куолаһынан кыайан автономияны олохтуур туһунан уураах тахсар. Дьэ, уонна автономия боппуруоһун кэпсэтэ 1921 с. Москваҕа айанныр. Москваҕа ханнык үрдүкү уорганнарга, тэрилтэлэргэ, чиновниктарга хаһан, хайдах сылдыбытын уонна атын быраатты омуктары кытта көрсөн сүбэлэспитин ырыппакка эрэ дьиннээх буолбут чаччыларга тохтуобун.

Биллэн турар, кини сылдьар сирэ Наркомнац, ЦК уонна ВЦИК, министрстволар, комиссиялар буолаллара. Партия X съезигэр Ойуунускай, Аржаков сылдьан баран Сиббюроҕа, Наркомнацка Саха сиригэр автономия бэриллиэхтээгин туруорсаллар.

1921 с. ыам ыйын 16 күнүгэр Сталин илии баттаһынаах Саха сиригэр автономия олохтоноро сөптөөбүн туһунан Наркомнац уураах тахсар.

Салгыы 1921 с. бэс ыйын 14 күнүгэр РКП(б) КК оргбюротугар бу боппуруос көрүллэн: «Предложить Президиуму ВЦИК создать комиссию для окончательного решения об автономии Якутии и представить в Политбюро» дьин КК секретара В. Молотов илии баттаһынаах уураах ылыллар.

И. Сталин дьаһалынан автономия боппуруоһун түргэнник быһаарарга М. Аммосов Наркомнац бэрэстэбиитэлинэн аныыллар. Москваҕа сылдьан уолаттар автономия боппуруоһа бигэргэниитигэр баһаам элбэх алын уонна үрдүкү олохтоох уор-

докумуоннары суруйан ситэрэллэр, көмөлөһөөччүлэр да бааллар.

1921 с. алтынны 4 күнүгэр ревкомнар I Губернскэй съезтигэр автономия боппуруоһа көрүллэн бигэргэнэр (Аммосов дакылаатчыт).

1921 с. сэтинньи 30 күнүгэр Москваҕа Наркомнацтан автономия матырыяалын сэбиэттэр IX съезтигэр көрөргө, түргэнник ыттарга уонна Наркомнац бэрэстэбиитэлэ Аммосов кэлиэхтээгин туһунан телеграмма кэлэр.

«Кыым» хаһыат, 1925 с. муус устар 9 к., № 20

26 декабря 1921 с. Чуцкаев на запрос В.И. Ленина ответил ил: «Вопрос об автономии Якутской области будет принят и проведена через ВЦИК по приезду Аммосова» (О.Г.Сидоров)

Губревком аатыттан Ойуунускай илии баттаһынаах соҕуруу барыахтаах докумуоннары мунньан, хомуйан, бэрэздэктэн Москваҕа илдьэргэ бэлэмнээн М. Аммосов, ВЦИК чилиэнэ, Наркомнац бэрэстэбиитэлэ, Сиббюро боломуочунайа, ЯкРайбюро секретара автономия боппуруоһун бүтэһиктээхтик быһаартара иккис төгүлүн Москваҕа Саха сиригэр бэрэстэбиитэлэ буолан барар.

Ол баран иһэн 1921 с. ахсынньы 20 күнүгэр Омскайга тийэн Сиббюроҕа Саха сирэ автономия буолуохтааҕын туһунан дакылааттыыр. Хомойуох иһин, Сиббюро «Саха сирэ Киргизияҕа, Туркестанга, Татарстанга тэнэ суобун уонна Чувашияттан, Бурятияттан ордон автономия буолуо суохтаах, уобалаһынан хаалар» - дьин уураах ылынар. Ити курдук

Төһөлөөх элбэх түбүктээх үлэ-сыра, эрэй таах хаалар дуо? Автономия боппуруоһун быһаартарыам дьин эрэллээх кэлбит Аммосов Москваҕа тийэ да илигиттэн аккаас ылара сүрэ бэрт. Наркомнац сыһа уурааҕын И. Сталин эрэ көннөрөн быһаарыахтааҕын кини билэр.

Хайыай, 1922 с. тохсунньу 13 күнүгэр М. Аммосов синэ биригэр киирэн, киэһэ хойут да буоллар, И.В. Сталинтан прием көрдөн киирэн Наркомнац бэрэстэбиитэлэ буолан дойдутугар туох үлэлэри ыыппытын дакылааттыыр.

Саха сирэ автономнай республика буолуохтааҕын, ону нэһилиэнньэ, былаас, интеллигенция өйүүрүн уонна докумуоннар бары хомуллан ревкомунан бигэргэтиллэн аҕалбытын кэпсиир. И. Сталин солбуйааччытыгар О.Я. Карклинга дьаһал биэрэр: «Рассмотреть предложение Аммосова о предоставлении якутам прав автономной республики. Я поддерживаю Аммосова»,- дьин турар.

(ЦГАОР, ф. 1318, оп. 1, д. 2).

1922 с. тохсунньу 17 күнүгэр Сталин солбуйааччыта О.Я. Карклин: «Во изменение предыдущего постановления и присоединяясь к мнению якутских товарищей высказаться за образование Якутской автономной республики поручить комиссии Наркомнаца составить проект для внесения во ВЦИК» дьин Наркомнац уурааҕын таһаартарар. (Бу комиссияҕа Аммосов баара).

На завершающем этапе Аммосов был принят В.И. Лениным, который считал создание Якутской автономии абсолютно необходи-

мым... в форме только автономной республики.

(О.Г. Сидоров)

1922 с. тохсунньу 21 күнүгэр В.И. Ленин телефонунан «За принятие проекта решения Политбюро об образовании Якутской АССР» куоластыыр (арааһа Максим баарыгар буолуо - И. Пестряков). Ити күн Политбюро «О выделении Якутской области в автономную единицу и передаче в Президиум ВЦИК для окончательного решения» дьин уурааҕа тахсар.

1922 с. олунньу 10 күнүгэр Наркомнац комиссията Саха автономиятын олохтуур уурааҕы бигэргэтэр. Олунньу 13 күнүгэр Наркомнац коллегията комиссия уурааҕын бигэргэтэр уонна ВЦИК президиумугар ыттар.

1922 с. кулун тутар 16 күнүгэр ВЦИК бу уурааҕы бэйэтин административнай комиссиятын көрүүтүгэр ыттар (бу комиссияҕа М. Аммосов ВЦИК чилиэнин быһыытын баара). Бу тигэх инстанция докумуоннары ымпыктаан-чымпыктаан көрөр. Интэриэстээх киһи быһыытын Аммосов бэйэтэ көрөн бэрэбиэркэлиир, редакциялыыр. Итэҕэс докумуоннары Ойуунускай оноро охсон, илии баттаан ыта олоорор. Аны биир күүтүллүбэтэх боппуруос күөрэйэр. Манна РСФСР таах министрстволарыттан сөбүлэн наада эбит. Ол биһиги дьоммутугар суох буолан биэрэр.

Кэрийи саҕаланар. Минфинтэн ураты атыттар (земледеле, просвещение, районирование секцията уонна Госплан) сөбүлэһэн, хас биридиллэрэ санааларын этэн туран докумуон түһэн, кулун тутар 30 күнүгэр барыта бэлэм буолар.

Дьэ, ити эрэ кэнниттэн муус устар 27 күнүгэр ВЦИК председателэ М.И. Калинин, ВЦИК секретара А. Енукидзе илии баттаһынаах күүтүүлээх декрет тахсар: «Образовать Автономную Якутскую Социалистическую Советскую Республику, как федеративную часть РСФСР с административным центром в г. Якутске».

Максим Кирович получил в Президиуме ВЦИК этот исторический документ.

(О. Сидоров)

Ити курдук Максим Аммосов ыксаллаах балаһыаньаҕа сылдьан В.И. Ленингэ приемна киирэн, Политбюронан политической уурааҕы ылларар. И.В. Сталинга приемна правительство быһаарытын таһаартарар, ол кэннэ ВЦИК декретинэн Саха сирэ автономнай республика буолтуон ситиспитэ ханнык да мөккүөргэ турбат.

Ол иһин М.К. Аммосов үлэтэ сөпкө сыаналанан 1937 с. «Правда» хаһыакка «Видный деятель Коммунистической партии и Советского Союза» дьин ааттанна.

Ол иһин 1997 с. ахсынньы 22 күнүгэр республикабыт бастакы президенти М.Е. Николаев этэн турар: «Не будет преувеличением сказать, что М.К. Аммосов был основателем первой Якутской государственности».

И.П. ПЕСТРЯКОВ, Нам улууһун

Усуяана оройуонун уонна Түбэ нэһилигин бочуоттаах гражданина, «Үлэҕэ килбизин иһин» бэлиэ кавалера